«ԵՐԿՐԻ ԵՐԿԻՆՔԸ»
ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿԱՐԳԵՐ·
ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԵՒ ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

ՎԱՉԷ ԵՓՐԵՄԵԱՆ[1]

Կաթողիկէ աւանդոյթներով կրթուած[2] *Դանիէլ Վարուժանը* (1884-1915) *«յանկարծ» ձգտում է, իր իսկ բնորոշմամբ, «բանաստեղծական հեթանոսութեան»*[3]*։ Նախապաշարուած մեկնաբանողը սա կ՚անուանի անակնկալ՝ մոռանալով, որ անակնկալն, ըստ էութեան, որոշակի տրամաբանութեան ենթարկուող տեսանելի կամ աներեւոյթ ընթացքների բնականոն հետեւանք է։ Անակնկալը բացառւում է յատկապէս մշակութաբանական համակարգերում. նրանց հիմքը ազգային էութիւնն է կամ մշակութաբանական ճակատագիրը, ինչը կանխագրուած է ի սկզբանէ, եւ ազգային էութեան՝ ժամանակի մէջ յաջորդական բացայայտումները պարզապէս կանխատեսուածի վերայայտնակերպումներն են, ասել է՝ անընդհատական տեւողութեան մէջ անհատական ներառման նշանակարգումներ։ Անակնկալը դադար է ենթադրում, սահմանագիծ է երեւակում (յետոյ-առաջ, հին-նոր եւն.), իսկ ազգային էութիւնը (մշակութաբանական ճակատագիրը) անընդհատելի է ու անփոփոխ, եւ տարածաժամանակային տարբերակումների չի տրւում։ Ընդհատուել կարող է տարածութիւնը կամ իրականութիւնը, իսկ էութիւնն ու ժամանակը բացառում են անգամ աննշան դադարի հնարաւորութիւնը։ Անընդհատելի են, սակայն կարող են աւարտուել. սա այն համավիճակն է, երբ սպառւում է էութիւնը գիտակցող Լեզուն կամ էլ անհետանում են Լեզուն կրողները։*

Վարուժանի Գրի մէջ նշանակարգուած է իր ժամանակի հայ իրականութեան ընդհատուելու գիտակցումն ու գուցէեւ աւարտուելու զգացողութիւնը

«Սիրտը ծովուն ափին լքուած խեփորն է՝
Որուն մէջի կենդանին
Արդէն մեռա՜ծ է շատոնց»[4],

իսկ նման հոգէ-իրավիճակում սովորաբար յայտնակերպւում է Ամբողջը վերապրելու, վերագիտակցելու եւ վերակերպելու ձգտումը, ինչն ընկալւում է որպէս Վերադարձ Ամբողջին կամ Հեռացում առ Ամբողջ։

Վարուժանի բանաստեղծական ու մշակութաբանական Արարքը, բնականաբար, կարող էր իրականացուել միայն Հոգեւոր Վերադարձի ձեւիմաստով։ Ընդ որում, բանաստեղծը «Վերադառնում» է նախապատմական իրականութիւն՝ վերագտնելու Հայոց Էութիւնը եւ Վերապրելու Հայոց Ճշմարիտ Կեանքը

«…բլուրներուն վրայ խայտան
Գարունները հին, Նաւասարդները՝ լեցուն
Մարտիկներու վահաններուն կոփիւնով» (79 «*Հայրենիքի Ոգին*»),

իսկ Հայոց Իրականութիւնն էլ պիտի «Վերադառնայ» նոր ժամանակներ՝ փոխարինելու սպառուող ներկային

«Մեռա՜ւ Խորհուրդն. եւ Բնութիւնն է արիւնէ՛ր[...]

Զանձրո՞յթը մնաց, պըճնըւած փուշ պըսակով» (241 «*Մեռած Աստուածնե-րուն*»)։

Մշակութաբանական նման Ելքն էր հնարաւոր դարձնում Հայոց Ժամա-նակի անընդհատականութեան հակադարձումը պատմաքաղաքակրթական աւերումին։ Համոզուած եմ՝ Յակոբ Օշականը ձեւակերպում է հենց այս իրո-ղութիւնը. «ՅԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ [...] մեր պատմութիւնն է: Ըսել կ'ուզէի, որ մեր ժողովուրդն է աշխարհը այդ հատորին, իբր անմեկնելի խորհուրդ, նետուած ճակատագրի քառուղիներուն, կրելու համար ժամանակը, հին, միջին, նոր դարերը, Արեւմուտքը, Արեւելքը մանաւանդ[...] Նոյն ատեն՝ մեր երկիրը, իբր աստուածային ճարտարապետութիւն»[5]։ *Էութիւն, ճակատագիր, ժամանակ - տիեզերական այս կազմանիւթով արարուած ոլորտում է տեւում Վարուժանի «բանաստեղծական հեթանոսութիւնը», հետեւաբար Ամբողջի վերաբացայայ-տումը կամ Էութեան անհատական յայտնագործումը պատմակրօնական ան-ուանում ու ձեւացում չի կարող ունենալ, չի կարող արտայայտուել դաւանա-բանական առանձնացումներով եւ փակուել գործնական որեւէ արժէկարգի ներսում։ Այլապէս ազգային անփոփոխ էութեան կամ մշակութաբանական ճակատագրի Ընթերցման տեւողութիւնը նոյնպէս կարող է դիտարկուել իբրեւ սահմանադրուող եւ աւարտուող իրողութիւն, ինչը կը նշանակի, թէ ազգային էութիւնն ունի պատմականօրէն արձանագրուած սկիզբ եւ պատմականօրէն տեսանելի վերջ։ Սա արդէն անհեթեթութիւն է, քանի որ միայն պատմական սկիզբ չի լինում, գիտակցելին, ամբողջականն ու ճշմարիտը արարչական, դի-ցական եւ պատմական մեկնակէտերի միասնութիւնն է, ընդ որում՝ պատմա-կանը առաջին երկուսի ածանցեալն է։ Այնպէս որ, Վարուժանի (եւ ոչ միայն իր, եւ ոչ միայն հայ հեղինակների) բանաստեղծական կատարեալ ցոլացումների մէջ* («Դ. Վարուժան այն միակ քերթողն է, որ հին դարերու ոգին վերապ-րեցուց բացարձակ հաւատարմութեամբ մը հանդէպ այդ ոգիին» 435) *կաթո-ղիկէ կրթութիւնն ու հեթանոս երգերը չեն հակասում իրար, յետոյ էլ քրիստո-նէութիւնը երբեք չի ընկալւում պարտադրուած մոռացման կնիքի նշանակու-թեամբ, առաւել եւս՝ հեթանոսութիւնն էլ չի երեւութացւում որպէս Արթնա-ցողի ճակատին դրուող խարան։ Եւ, ընդհանրապէս, հայոց պատմական Դարձը իր հիմքում չի բացառում էութենական կամ մշակութաբանական Վերադար-ձի հնարաւորութիւնը։ Էութիւնը արարչական ներԿարգ է ու Արտազեղում, եւ ոչ երբեք պատմակրօնական կամայականութիւն.*

«Ուժի՞ն համար՝ որ թըռիչն է եւ հոգին
Արարչութեան անվախճան,
Որուն անհուն համբոյրին տակ կը ծըլի
Աշխարհներէն մաս մը ծաղիկ, մաս մը բոց,
Կ'ապրի սկըզբունքն Անմահութեան հիւլին մէջ [...]
Այդ սուրբ Ուժին համար կ'ըսեմ՝ որուն դու
Իմացական աղբերակն ես յորդահոս
Ո՞վ դու Վահագն, - ահա քեզի կարկառած
Բազուկներս իմ արիւնոտ
Կ'աղօթե՞մ ես... կ'աղօթե՞մ...» (150-151, «*Վահագն*»)։

Վարուժանի մշակութաբանական Արարքը տեսանելի է Վերին ոլորտում «Կ'ուզեմ...գլուխս Էին գաղտնիքներուն դէմ բախել» *եւ իր տեւողութեան սահ-*

մաններում նշանակարգւում է որպէս մասնաւորի, միասնականի, վերպատմականի միատեղում ու տիեզերականի Ազատ ըմբռնում, որոնք հայոց մշակութաբանական համակարգի էատարրերից են։ Սա չէ՞, արդեօք, նկատել Օշականը՝ «Արեւմտահայ գրականութեան մէջ *հայեցիութիւնը (ընդգծումը Օշականինն է - Վ.Ե.) կը* պարզէ նկարագիր մը, որ սեպհական է իրեն։ Ու այդ հանգամանքը թերեւս ցեղէն դուրս, ցեղէն վեր տարրի գոյութեամբն է պայմանաւոր» (451)։

Հոգեւոր ճամփորդութիւնները հեղինակային մասնաւոր ձեւացումների շնորհիւ են կառուցում մշակութաբանական համակարգեր։ Այս իրողութիւնը եւս չի վրիպել հայ գրականագիտութեան ուշադրութիւնից։ Օշականի դիտարկմամբ «հեթանոսութիւնը արուեստի աշխարհ մըն է, տարօրէն թելադրական» (434), *եւ ապա՝* «հեթանոսութիւն[...] Այս հարցումը կը դնէ ամէն արուեստագէտ, վերածնունդէն վերջը, երբ կը փորձէ հասկնալ իր ժամանակը ու ինքզինքը» (433)։ *Վազգէն Գաբրիէլեանն էլ բացառում է ընկալման ամէն մի հնարաւոր վարանում ու սխալական տեղաշարժ՝ հաստատելով, որ Վարուժանի բանարուեստում ներկայ է* «Ամբողջ մեր մշակոյթը։ Եւ հեթանոսական ու քրիստոնէական միֆերի ու սիմուոլների յիշատակումները այդ մշակոյթի մէջ նրա լինելու փաստումն են, «հայկեան հանճարի» վկայումը»[6]։

Երբ մեկնաբանւում է հեղինակային որեւէ համակարգ, պարտադիր չէ քայլ առ քայլ հետեւել հեղինակի փորձի ժամանակագրական յաջորդակարգին։ Նշանակալին արդէն ձեւաւորուած եւ աւարտուն համակարգի խնդրառական մեկնութիւնն է, որի դէպքում են տեսանելի հեղինակային ինքնագիտակցման վերելքներն ու վերադարձները։ Վարուժանն իր «բանաստեղծական հեթանոսութեան» խնդրառութիւնը ձեւաբանել է Արշակ Չօպանեանին ուղղուած նամակներից մէկում (1908, *Հոկտեմբերի* 4)։ «Դարերով ընդհատուած տոհմային փառահեղ քաղաքակրթութեան թելը ձեռք առնելու է եւ շարունակելու» (519)։

Վարուժանի «բանաստեղծական հեթանոսութեան» համակարգում նշանաւորուած է հայոց անթերի գոյակերպը, որին, նա ձգտում էր իր ստեղծագործութեան ընթացքում։ Ահա այդ նշանաշարը։ «Հայ Հոգին Լոյսն է, Ուժն է, Կեանքն է»[7]։ *Սա ոչ այնքան աստիճանակարգ է, որքան քառամիասնութիւն, ընդ որում՝ նշանները չեն առանձնանում կայուն դիրքով, ոչ այնքան փոխպայմանաւորուած, որքան փոխթափանցելի են, մեծ հաշուով, իմացամշակութաբանական համարժէքներ են։ Ոչ թէ նախ՝ Լոյսն է, յետոյ՝ Ուժն ու Կեանքը, այլ Լոյսը միաժամանակ Ուժ է եւ Կեանք, կամ՝ Կեանքը միաժամանակ Լոյս է եւ Ուժ։ Այսպէս շարունակ ու անընդհատ։ Քառամիասնութեան նշանները բանաստեղծի ե՛ւ արձակ, ե՛ւ չափածոյ գրուածքներում տեւում են տարբերակներով ու մասնաւոր ձեւացումներով, սակայն էութիւնն անփոփոխ է։* «Հայ Հոգին Լոյսն է, Ուժն է, Կեանքն է» *նշանաշարը կարող ենք ներկայացնել փոխանուն տեսքերով. Անահիտ - Վահագն - Վանատուր, Հնագոյն Միջավայր - Բագին - Խրախճանք, Անվախճան Արարչութիւն - Նաւասարդ - Ովկիանոս եւն.։ Կարծում եմ՝ կարելի է բաւարարուել մէկ չղթայի խօսքային իրացման ներբերումով։ Ահա.*

1. *Հնագոյն Միջավայր (Լոյս).*

«Անցեալին այդ բեկորները՝ աւերակներու ամայութեան մէջ... հնագոյն միջավայրին զօրութեամբ՝ ի՞նչ լուսաւոր դարերու մէջ պիտի ընկղմէին մեր սիրտը, սի՞րտը՝ որուն տարիքը եւ արժէքը յիշատակներով միայն կարելի է չափել» (448, «*Դրուագ Մը Ճամբորդի հին Ցուշերէս*»)։

2. ***Բագին (Ուժ)***.

«Ո՛վ դու Վահագն, աստուածահա՛յր զօրութեան,
Ո՛վ Տիգրանի սերմին մէջ
Դու մարդացած Արեգակ,
Լրա՛ հոգիս, ճառագայթով մը օծէ
Շրջթունքներս այս, զի աւասիկ կ'համբուրեմ
Բագինդ սուրբ, եւ առած մուրճը ահեղ
Ըսպասարկու յաղթ բազուկով կը ջարդեմ
Ցուլիս ճակատն եւ իր արիւնն յորդավէժ
Կը նըւիրեմ ծունկերուդ» (149, «*Վահագն*»)

3. ***Խրախճանք (Կեանք)***.

«Արիւ՛ն խըմէ ու մի՛ս կեր, ո՛ Վանատուր,
Քու հինօրեայ խըրախներովդ հեթանոս,
Ջի հասկաթուռ ցորեանին մէջ փայլակող
Գերանդիներ քե՛զ կ'երգեն» (210, «*Վանատուր*»)

Ե՛ւ հիմնական, ե՛ւ տարբերակուած շարքերում չկան պատմատարածական նշաններ, քանի որ Վարուժանի մշակութաբանական համակարգը կազմաբանւում է արարչական, դիցական ու ժամանակային Անուններով կամ նշանի արժէք կրող բառերով։ Բանաստեղծի Հեթանոսութեան գլխաւոր խնդրառութիւնը «Երկրի Երկինքը» (Օշական) արթնացնելու մէջ է, որովհետեւ Հայոց Ճշմարիտ Կեանքը Երկրի ու Երկնքի միասնութեան միջակայքում է գիտակցելի։ Տարբերակուած ընկալման իրավիճակն առկայուել է Վարուժանի ժամանակներում, եւ պատահական չէ, որ Երկնքից հեռացած Երկրում իշխում է Ձանձրոյթը. «Ձանձրո՞յթը մնաց, պըճնըւած փուշ պսակով»։

Բացի մշակութաբանական նշանաշարերից՝ Վարուժանը շրջանառում է մի քանի խորհրդանիշներ, որոնք եւս պատմատարածական նշանակութիւն չունեն, առանձնանում են ժամանակային բովանդակութեամբ։ Այսպէս՝ Ձանձրոյթը սպառուող իրականութեան խտացումն է, Հերոսը՝ Երկնքի արթնացման ուժը։ «Երկրի Երկինքը», ըստ էութեան, Հին Իրականութեան Վերադարձի եւ նոր ժամանակներում նրա Արթնացման տեւողութիւնն է նշանաւորում, ինչը Հայոց Ժամանակի անընդհատականութիւնը վերագիտակցելու նպատակն է հետապնդում։

Ըստ Վարուժանի՝ «Երկրի Երկինքը» նոր իրականութեան մէջ Տեսանել կարող է Հերոսը։ 1909ին *հեղինակած «Հերոսը» գրուածքում Վարուժանը Շոպենհաուէրի Սուրբ, Հանճար, Հերոս առանձնացումների մէջ ընդգծում է* «անոնք կ'ապրին Տիեզերքը» *կարողութիւնը, սակայն Հայոց Իրականութեան մէջ կարեւորում է գլխաւորապէս Հերոսի ներկայութիւնը.* «...Հերոս ըլլալու համար հարկաւոր է որ մարմինը հոգիին հաւասար աստուածացած ըլլայ։ Մարգարէն՝ ապագան կը տեսնէ, հերոսը՝ կը պատրաստէ զայն։ ... առաջինը Աստծոյ դեռ չսերմանուած խօսքը կը հնձէ, վերջինը դեռ չհնձուած խօսքը կը սերմանէ» (455-456)։ *Նաեւ՝* «առանց զոհի՝ հերոս չկայ» (456)։ *Վարուժանի*

մշակութաբանական համակարգում Հերոսի բարձրագոյն դրսեւորումը Բանաստեղծն է. «Թէ հարկ ըլլայ զոհ մը ընել քեզ պարգեւ, Բագինիդ ե՛ս պիտի ուզեմ մորթուիլ...»։ *Սակայն Երկրի ու Երկնքի բարձրագոյն ներդաշնակութիւնը կրող Բանաստեղծի ինքնազոհաբերման կամքը որպէս պատմաիրական գործողութիւն հնարաւոր չէ, քանի որ մշակութաբանական կամ հոգեւոր ոլորտը փոխաբերութեան եւ այլաբանութեան համակարգ է, իսկ երբ փոխաբերութիւնը կամ այլաբանութիւնը տեղափոխւում են պատմաիրական տարածք, արդէն գիտակցւում են խորհրդանիշի նշանակութեամբ։*

«Բագինիդ ե՛ս պիտի ուզեմ մորթուիլ»*ը մշակութաբանական արարք էլ չէ, քանի որ այս դէպքում մշակութաբանական համակարգը կ՚աւարտուի, աւելին՝ վախճան կ՚ունենայ, մինչդեռ մշակութաբանական համակարգերը ժամանակի մէջ տեւում են ոչ թէ աւարտուած, այլ ամբողջական լինելու պայմանով։ Հերոս (զոհ)-Բանաստեղծ փոխյարաբերութիւնը թերի է եւ ենթադրում է երրորդ իպոստասի լինելութիւնը։ Երկմիասնութեան դէպքում թէ՛ Հերոսը (զոհը), թէ՛ Բանաստեղծը կատարեալ խորհրդանիշեր են՝ մենիմաստութեամբ սահմանափակուած, այնինչ մշակութաբանական համակարգը ձեւաւորւում եւ լրւում է խորհրդանիշ-նշան (յաճախ նաեւ՝ տոպոս) հերթագայութեամբ, փոխակերպումներով, որոնց ընթացքում նշանների յայտնակերպումները, ըստ էութեան, որեւէ խորհրդանիշի մեկնութիւնն են խնդրառում։*

Վարուժանն այս շերտում եւս եռամիասնութիւն է կառուցել, որի շնորհիւ, ըստ երեւոյթին, առարկայացւում է Հայոց էութեան (այս դէպքում) վերջնական նշանակարգը։ Ահա այդ եռաչարը. Բանաստեղծի մշակութաբանական արարքը սկզբնառելով է-ից բարձրանում է առ Գիրքը, որի հետեւանքով Լոյս-Ուժ-Կեանք նշանաչարը որպէս մշակութաբանական փայլատակում արտայայտւում է արդէն Հերոս-Բանաստեղծ-Գիրք ձեւացումով. «Ա՜հ, ո՞րքան պիտի ուզէի Մարդ Էակին գիրքը գրել... ասկէ՛ վերջ պիտի սկսիմ ինքզինքս ճանչնալ։ Հայրենիքը զմեզ մեր անձէն խիստ հեռացուցած է։ Պէտք է մեր սրտին ճշխարները... հաւաքել, կեդրոնացնել մէկ կուրծքի տակ, եւ զգալ իր սեփական Կեանքը, գոնէ նուազ ժամանակուան մը համար՝ ի սէ՛ր Արուեստին, ի սէ՛ր Կեանքի Երգին» (526, «*Նամակ Թէոդիկին* 1909 *Ապրիլ* 2, *Կանտ*»)։

Այսքանից յետոյ անմտութիւն կը լինէր «մորթուիլ»ի ընթերցումը գիտակցել իբրեւ անհատական վախճանի մարգարէական տեսանում։ Զմոռանանք՝ Վարուժանը հայ գրականութեան անթերի գեղագէտ բանաստեղծներից էր, իսկ նման կարգի անհատականութիւնները հազիւ թէ էութենական սահմանելի ոլորտները փոխարինեն պատմական շարունակութեան սիրուն կանխատեսումներով...

Եթէ Վարուժանի մշակութաբանական արարքը հանգրուանում եւ շարունակւում է Գրքի սահմաններում, ապա Եղիշէ Չարենցի (1897-1937) *Հերոսը* «*հեռանում*» *է Գրքից* («*Դէպի Լեառը Մասիս*»)։ *Հեռանում է, որովհետեւ* «ստում է գիրքը»։ *Վարուժանի Բանաստեղծը վերադառնում է Անցեալում Տեւող էութեանը, քանի որ ներկան սպառուած իրականութիւն է։ Չարենցի Բանաստեղծի (Խաչատուր Աբովեան) համար անցեալն է սպառուած իրականութիւն։ Աբովեանի ստեղծած Գրքի մէջ ենթադրելի, աւելին՝ գիտակցելի է ոչ միայն հերոսի, այլեւ Չարենցի ապրած ներկայի արատաւորութիւնը, քանի որ ե՛ւ անց-*

եալը, ե՛ւ անցեալում նկատուած հեղինակային ժամանակը՝ «անտեսնելի գալիքը» (477), «սերունդների երթին ի վնաս» *են, իսկ Գիրքն էլ, ըստ էութեան,* «խեղճութեան ու սխալի արդիւնք» *է* (480).

«Օ՜, անպտուղ վաստակ ու տքնութիւն երկար,
Գոսն օրերում-ոգու յոգնութիւն ե՛ղկ, -
Անտեսնելի գալիք ու կապարէ ներկայ,
Անհորիզոն կեանքի կապարէ ե՛րգ..»[8]

Պատմութեան ժամանակը Զարենցի մշակութաբանական համակարգում ի սկզբանէ անարժէք, անգոյ, սպառուած իրականութիւն է։ «Գոսն օրերը» (477) *պատմութեան անցեալի նկարագիրն ու էութիւնն է, «կապարէ ներկան»՝ ինքնին հասկանալի որակում, չեղած պատմութեան տրամաբանական վախճանն էլ հաստատւում է* «անտեսնելի գալիքով»։ *Զարենցի այս գրուածքում խօսքաւորուած է նաեւ առաջին պահին իր կարեւորութիւնը չպարտադրող մի շղթայ, որի բաղադրիչներն, ըստ էութեան, մշակութաբանական մանրամասներ են եւ ոչ թէ լիարժէք նշաններ.*

«Որովհետեւ այդ բուք գիւղացին
Համոզել էր, թէ ինքը գիտէ ճանապարհը,
Բայց հասցրել էր իրենց անդունդի…» (481)։

Այլ համատեքստում, բանաստեղծի այլ գործերում ճանապարհը մշակութաբանական նշան է կամ խորհրդանիշ, սակայն այս դէպքում բնորոշւում է մշակութաբանական մանրամասնի յատկութեամբ։ Բութ գիւղացի-ճանապարհ -անդունդ շղթայով, փաստօրէն, Զարենցը յայտաբերում է հայ պատմաիրական ամբողջ ընթացքի աղէտաւորութիւնը։ Սա բանաստեղծի համար անժխտելի ըմբռնում էր…

Վարուժանի մշակութաբանական արարքը փայլատակում է ցնծանախչերով.- «Ճամփուդ վրայ ճառագայթներ կը հոսին Երակներուդ պէս զեղուն» (208), «Պիտի պոռթկան շունչիդ բոցերն երկնապող» (77)։ *Զարենցն այս գրուածքում եւս դիմում է գունային նշանակարգին։ Գրքի մեջ ամփոփուած անցեալը ներկայանում է դեղին գոյնով, որն արդէն աւարտուած, անպտուղ իրականութեան ընորոշումն է.* «այդ թերթերը դեղին», «դեղնաւուն թերթերը», «նամակների դեղին դէզերում» (477-8)։ *Անցեալում ընդամէնը մէկ անգամ է այլ գոյն յայտնւում՝* «մի փոքրիկ թերթ կապոյտ» (478)։ *Մեծ հաշուով ե՛ւ Գիրքը, ե՛ւ թերթերը, ե՛ւ գրութիւնները* «նշում էին նրան ուղի նուաստ» (477)։ *Զարենցի հերոսը յայտնւում է գունային պայծառ միջավայրում, երբ սկիզբ է առնում մշակութաբանական արարքը.*

«Եւ վաղ առաւօտի ծիրանագոյն ֆոնին
Հեռում երեւում էր Մասիսը՝ կապոյտ շղարշ հագած…» (476)։

Հերոսի հեռանալու պահին

«Այգիների վրայ
Արդէն փռել էր իր լոյսը ծիրանեգոյն
Արարատեան արեւը» *եւ*
«Արքնանում էր Մասիսը վեհափառ,
Որպէս լուսէ ցնորք» (482)։

Ոսկեղէն այս կէտից Զարենցի Բանաստեղծը սկսում է իր Վերելքը, որը ամփոփուելու եւ յաւերժ տեւելու է Հայոց Էութեան գլխաւոր նշաններից մէկի՝ Արարատ լեռան մէջ. Արարատ լեռը անտրոհելի ժամանակի նշանաւորումն է։

«Եւ այժմ, մենաւոր
Նա գնում էր կրկին դէպի հեռուն այն լուրթ,
Դէպի լեառը անհաս ու վեհանիստ,-
Դէպի գագաթը բարձր, որ իր ժողովուրդը
Համարել էր յաւէտ իր գոյութեան խորհուրդը,-
Որ ճաշակէ այնտեղ յաւերժական հանգիստ…» (482-483)։

Զարենցը «Դէպի Լեառը Մասիս» պոէմում վերականգնում է աշխարհագրական գործողութեան եւ հոգեւոր արարքի միասնութիւնը ու դրանով ժամանակաւորապէս փակում Հայկ Նահապետի սկզբնաւորած Դարձը։ Կարծում եմ՝ կարելի է հետեւեալ ընդարձակ ու ընդհանրական փոխաբերութիւնը չրջանառել. Աբովեանը հեռանում է դէպի Արարատ լեռը, քանի որ հայոց էակարգում Ագռաւաքարից ժամանակ առ ժամանակ ելնողներն անվերապահ վերադառնում են Ագռաւաքար…

Այսպիսով «Երկրի Երկինքը» ըմբռնումը «Դէպի Լեառը Մասիս» գրուածքում նշանաւորւում է իրական հերոս - Արարատ լեռ - անընդհատական ժամանակ եռաչարում, ընդ որում՝ թէ՛ Աբովեանի վերապրումներում եւ թէ՛ հեռանալու Արարքի մէջ Երկիրն աստիճանաբար աներեւութանում է։ Վարուժանի մշակութաբանական համակարգում Երկիրը ցնծում է Երկնքում, Երկինքն էլ կենդանի տրոփում է Երկրի վրայ։ Երկու բանաստեղծների «մասնաւոր հանդիպավայրում» ընդհանրականը Վերադարձի կամ Հեռացման մշակութաբանական Արարքն է։ Պարզապէս Վարուժանը յաւերժութիւնը նկատում է հեռաւոր Անցեալի անտրոհ միջավայրում, Զարենցը «վերադառնում» է Անծանօթ Ապառնիի ոլորտ…

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

---

[1] Խմբագրութիւնս գրաքննադատական իւրայատուկ բնոյթով յատկանշուող այս ուսումնասիրութիւնը հաճոյքով ստանալէ միառժամանակ ետք, ցաւով իմացաւ երիտասարդ հեղինակին կեանքի եւ ստեղծագործական թելի ընդհատումը:

[2] *Դանիէլ Վարուժանն իր ուսումը ստացել է Պոլսի Մխիթարեանների եւ Վենետիկի Մուրատ Ռափայէլեան վարժարաններում։*

[3] *Հեթանոս Երգերը լոյս է տեսել* 1913*ին։* «1909ի գարնանը նա արդէն աշխատում էր այդ հատորի վրայ: Ժողովածուում տեղ են գտնում նաեւ նոյնաբնոյթ մի քանի բանաստեղծութիւններ՝ գրուած 1906-1909թթ» (*Դ. Վարուժան, Երկեր, Երեւան, Սովետական Գրող*, 1984, *էջ* 536)։

[4] *Դ. Վարուժան*, «*Գիրքերուն Մէջ*» *Երկեր*, *Երեւան*, «*Սովետական Գրող*», 1984, *էջ* 305։ *Վարուժանից արուած յաջորդ մէջբերումներն այս հրատարակութիւնից են, փակագծերում նշւում են համապատասխան էջերը եւ բանաստեղծութիւնների անունները։*

[5] *Յակոբ Օշական*, «*Դանիէլ Վարուժան*», *Երկեր*, *Երեւան*, «*Սովետական Գրող*», 1979, *էջ* 428։ *Օշականից արուած յաջորդ մէջբերումներն այս հրատարակութիւնից են, փակագծերում նշւում են համապատասխան էջերը։*

[6] *Վազգէն Գաբրիէլեան*, «*Դանիէլ Վարուժան. Քրիստոնեա՞յ, թէ՞ Հեթանոս*», *Նարցիս*, *Երեւան*, 2009, *թ.* 6, *էջ* 46։

[7] *Մեհեան*, *Կ. Պոլիս*, 1914, *թ.* 1։

[8] *Եղիշէ Չարենց*, «*Դէպի Լեռը Մասիս*», *Պոէմներ, Բանաստեղծութիւններ*, *Երեւան*, *Երեւանի Համալսարանի Հրատ.*, 1984, *էջ* 477։ *Չարենցից արուած յաջորդ մէջբերումներն այս հրատարակութիւնից են, փակագծերում նշւում են համապատասխան էջերը*։

"THE HEAVEN OF THE EARTH" CULTURAL SYMBOLS OF TANIEL VAROUJAN AND YEGHISHE CHARENTS

(Summary)

VACHE YEPREMIAN

The renowned Armenian poet Taniel Varoujan (1884-1915), who had a Catholic education, abruptly connected himself to poetic paganism, at a certain point of his literary career. The author of this article highlights the fact that another poet, Yeghishe Charents (1897-1937), had similar inclinations at a certain stage of his literary career.

The author discusses this phenomenon, and analyses the different reasons and factors that led these two renowned poets to such poetic wondering. He concludes that these were not simple literary speculations, and went far beyond episodic acts; rather, they had deep ideological underpinnings and were intended to reattach Armenians to their past.